

Metindilbilim Ders Notu-1

METİN TANIMLARI

Genel tanım: Dilsel açıdan bakıldığında birbirini izleyen, sıralı ve anlamlı bütünler oluşturan tümceler dizisi ve bağdaşık, belli yapıya dil birimlerinden oluşan kural sözlü ya da yazılı üretilen iletişim aracı.”

İletişim ve toplumsal ortamda alıcı ile meydana gelen yapılar metin olarak adlandırılır. (Hartmann 1964)

İsenberg’e (1968) göre dil araçlarıyla birleştirilen tümce dizileri metindir.

Harweg’e (1979) göre kesintisiz zamir zincirleriyle birbirini takip eden dil birimlerine metin adı verilir.

Steinitz (1968)’e göre gönderge benzerliğine göre metin yapılanmalıdır; çekirdek ortak, yüzeysel yapı oluşumundaki göstergelerin de buna yardımcı olduğu ifade edilmektedir.

Belli bir konu etrafında oluşan düzenli tümce oluşumlarını ise Agricola (1969,31) metin olarak göstermektedir.

Pfütze (1970a, 79; 1970b, 7) ise aralarında anlam ilişkisi ve işlevi olan anlamlı, belli bir amaç doğrultusunda oluşan tümce miktarlarına metin adını vermektedir.

İnsanların iletişim becerisi sayesinde ortaya çıkan, belli plan ve dil kurallarına göre oluşan karışık dil işaretlerini Viehweger (1976, 195; 1977, 103) metin olarak tanımlamaktadır.

Brinker (1992)’ye göre bağdaşık ve bir bütün olarak iletişim işlevini üstlenen sınırlı dil işaretleri dizisi metindir.

İletişim sırasında gerçekleşen bir sözce ya da dil dışı etkenlerle bağlantılı sözceler bütünü metindir. (Aksan 2009)

Metin (Lat. textus (dokuma)) > texere: (dokumak), belirli bir bildirişim bağlamında bir ya da birden çok kişi tarafından sözlü ya da yazılı olarak üretilen bir dil dizgesi bütünüdür. Bir başka deyişle, bildirişim değeri taşıyan, eyleme yönelik devingen bir bütündür. Bildirişim işlevi olmayan yazılı ya da sözlü bir belge, metin değildir. Kısaca metin, başı ve sonu ile kapalı bir yapı oluşturan dilsel göstergelerin art arda geldiği anlamlı yapı olarak düzenlenebilir. (Günay 2007, 44)

Tümce yapısında, kapalı, konu bütünlüğü olan, anlamlı dilsel birimlerden oluşan genellikle yazılı ifadelerde görülen yapıya metin denir (Janich 2008, 17).

Türkçe sözlükte (2011: 1667) metin sözcüğünün anlam ve noktalama özellikleriyle oluşturulan söz öbeklerinin bütünü olarak açıklandığı görülmektedir.

Dil, içinde seçenekler bulunduran sanal bir sistem iken; metin, dil repertuarlarında bulunan seçeneklerin belli bir yapı içinde kullanıldıkları gerçek bir sistemdir (Beaugrande ve Dressler, 1988:35).

METİNDİLBİLİMİN TEMEL KAVRAMLARI

Sözbilim: Genel olarak söylem sözlü ortamın, metin ise yazılı ortamın dikkate alındığına ilişkin bir kavramdır. Metinlerle ilgili ilk çalışmalar, geçmişi M.Ö. 5. yüzyıla dayandırabilecek, batıda retorik, doğu dünyasında ise belâgat adı verilen sözlü anlatıma yönelik çalışmaların yapıldığı ‘*sözbilim*’ alanında gerçekleştirilmiş ve 18. yüzyıla kadar metinlerin düzenlenişi ile ilgili kurallar ve özellikler yalnızca sözbilim kapsamında sözlü uygulama düzleminde ele alınmıştır.

Sözbilimde sözlü metinleri oluşturma modeli şöyleydi: “*Düşünce üretme* (buluş), *düşünceleri düzenleme* (düzen), *düşünceleri ifade etme biçimlerini belirleme* (söyleyiş), *öğrenme ve hatırlama* (ezberleme), *konuşma anında metni sözlü olarak sunma* (sunuş)” (Beaugrande ve Dressler, 1988:15). Özetle sözbilim; buluş (1), düzen (2), söyleyiş (3), ezberleme (4), sunuş (5) aşamalarından meydana gelmektedir.

Filoloji: Bu alanda ‘*filoloji*’ alanında da M.Ö. 2. ve 3. yüzyıllarda İskenderiye döneminde geçmiş kültürlerin yeni nesiller tarafından tanınması, kültürün gelişip zenginleşmesine katkı sağlanması amacıyla Homeros gibi Antik Çağ’a ait şair ve yazarların yapıtlarının yazılı dile aktarıldığı metin çalışmaları yapılmıştır. Ayrıca eserlerin yanlış ve eksik aktarımlara neden olunmaması için bir metin eleştirisi de geliştirilmiştir.

Biçembilim: 18.yüzyıldan sonra sözbilimden esinlenen ‘*biçembilim*’ alanında gerçekleştirilen metin çalışmalarında metinlerin dilsel olarak düzenleniş biçimleri ve tümce üstü özelliklerini belirleyen anlamsal ve işlevsel kurallar ele alınmaya başlanmıştır. Biçembilim bir sanat eserinin anlatılış özelliklerini çeşitli açılardan inceler.

Antropoloji: Metinler, aynı zamanda insanlar tarafından oluşturulmuş kültürel ürünler olduklarından ‘*antropoloji*’ incelemelerine de kaynak oluşturmuşlardır. Bu nedenle antropoloji alanında yapılan metin incelemeleri de bir anlamda metindilbilimin gelişmesine katkı sağlamıştır.

Sosyoloji: ‘*Sosyoloji*’ alanında da metin çalışmaları sosyal düzenleme ve etkileşimlerde iletişim biçimi olarak ‘konuşma’ metinleri kapsamında ele alınmış, örneğin konuşmada insanların konuşmaya katılım süreçleri içinde gerçekleşen dilsel eylemler üzerine çalışmalar yapılmıştır.

Göstergebilim: Göstergebilim (semiyotik), işaretlerin ve sembollerin nasıl anlam ürettiğini inceleyen disiplinlerarası bir bilim dalıdır. **Ferdinand de Saussure** tarafından temelleri atılan bu alan, dilbilim, edebiyat ve iletişim gibi birçok disiplini kapsar. Göstergeyi oluşturan gösteren (ses, görsel ya da yazı imgesi) ve gösterilen (kavram) arasındaki ilişkinin yalnızca bir göstergeye bağlı değil tüm metin içinde ele alınması gerektiği düşüncesiyle metin, göstergelerin gruplaşması ya da gerçek sistemi olarak kabul edilmiştir.

Edimbilim (Pragmatik): Dilin bağlam içindeki kullanımını inceler. John Langshaw Austin, edimbilimde “Kelimelerle nasıl bir şeyler yapılabilir?” sorusunun cevabını araştırmıştır. Dilsel ifadelerle bir şeylerin sözü verilebilir, birileri tehdit edilebilir, birisi uyarılabilir ve bir şeyler iddia edilebilir. Örnek: “*Senin de sıran gelecek*”

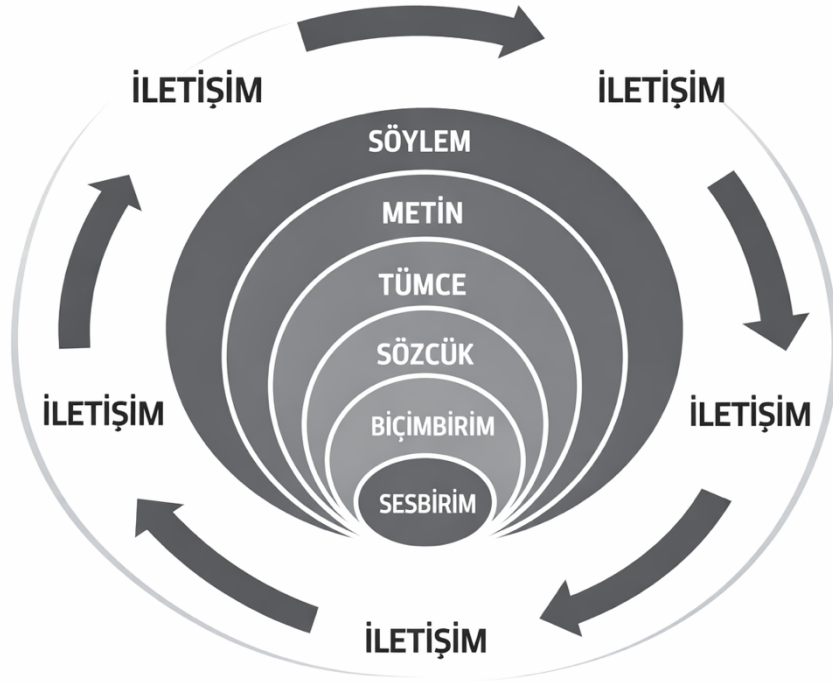
Söylem çözümlemesi: Metindilbilim, İngilizce konuşulan ülkelerde çoğunlukla söylem çözümlemesinin bir parçası olarak algılanmış, İngilizcede söylem kavramının dil dışı bağlamı daha iyi ifade ettiği düşüncesi egemen olduğu için ‘*metindilbilim*’ yerine ‘*söylem çözümlemesi*’ terimi tercih edilmiştir (Şenöz-Ayata, 2005:37).

METİN-SÖYLEM İLİŞKİSİ

Metin ve söylem sözcükleri bazen aynı kavramı karşılamak için birbirlerinin yerine kullanılabilirdiği gibi, iki ayrı olgu olarak da değerlendirilebilmektedir. Türkçede metinle ilgili dilbilimsel araştırmalar, tarihsel gelişim çizgisine göre incelendiğinde, 1990'lı yılların başında söylem ve metin sözcüğü arasında bir ayırım yapılmadığı ve bu iki kavramın beraber kullanıldığını görülmektedir.

Genel olarak söylem sözlü ortamın, metin ise yazılı ortamın dikkate alındığına ilişkin bir kavramdır.

Gerçekte, sosyolojik bağlamda yapılan tartışmalarda 'söylem', dilbilim alanında yapılan çalışmalarda 'metin' sözcüğünü kullanma eğilimi olduğu görülmektedir (Kress, 1985:27).

METİNSELLİK ÖLÇÜTLERİ

Beaugrande ve Dressler'e göre (1981, 1-14) metin olmanın belli ölçütleri vardır: Bu ölçütler “bağdaşıklık, tutarlılık, bilgisellik, metinlerarasılık, durumsallık, amaçlılık, kabul edilebilirlik” kavramlarından oluşmaktadır. *Beaugrande*, metindeki dil öğelerinin birbirine biçimsel olarak bağlı ve içerdiği görüşlerin birbirleriyle tutarlı olması gerektiğini de vurgulamaktadır.

1- Bağdaşıklık (ÖNEMLİ!)

Metinsellik ölçütleri içinde belki de en merkezde yer alan ölçüt bağdaşıklık ölçütüdür. Metin, cümle parçalarının birleşimiyle bir ağ oluşturur. Metinde yer alan her bir cümle parçası kendinden önce veya sonra gelen cümle parçası veya parçalarıyla ilişki içindedir. Bağdaşıklık olarak adlandırılabilir bu ilişki, cümleler üstü ilişkileri kapsar ve metnin anlamını bütünleştirerek tutarlılığa da katkı sağlar. **Bağdaşıklık, bir metnin kavramları ve önermelerini düzenleyen ilişki ağlarıdır.** Bunlar, metinde açıkça görülmeyen, alıcı tarafından çıkarılan gerçek dünya bilgisini de içerir. Bağdaşıklık çalışması, sözdizimi ve anlam bilimi bilgisi gerektirir. Metin cümleleri **gramatikal ve sözlüksel bağdaşıklıklar kurar.** Gerçek dünyada her bir olay başka olaylara ulaşmada aracıdır. Bu durum, dil ve dolayısıyla metin dünyasına da yansır. **Metnin devamlılığı açısından bağdaşıklık önemli bir ölçüttür.** Bağdaşıklık için, göndermeler, yeniden kullanım/yineleme, geliştirme veya sıkıştırma, bağlama gibi aygıtlar kullanılabilir. **Sözcükler, sözcük öbekleri ve adılar bağımsız gönderim öğeleri olarak kullanılabilir.** Bu öğeler, cümle içindeki başka bir ögenin aracılığı olmaksızın metin dışındaki bir varlığa gönderimde bulunabilir. Bağımsız gönderim öğeleri, cümle içindeki başka bir ögenin aracılığı olmaksızın metindeki veya metin dışındaki başka bir öğeye gönderimde bulunan öğelerdir. *Ben, sen, o, biz, siz, onlar* gibi kişi adıları ile *bu, şu, o* gibi bir gösterme sıfatı bağımsız **gönderim** ögesi olarak kullanılabilir.

Zamirler, sıfatlar, bağlama öğeleri, çağrışımlar, gönderimler (art gönderim ve ön gönderim) eksilteli ifadeler, değiştirim unsurları, yinelemeler bağdaşıklık ölçütüyle ilgilidir. **Bağdaşıklık ölçütünün ana işlevi, konu devamlılığıdır.** Art gönderimler (Anaphoric reference), metnin tematik gelişimiyle ilgilidir. Bu açıdan anaförler önkilerin anlamsal yansımaları olarak tanımlanır. Anaförler ve önceden verilenler arasındaki gönderimsel ilişki eş gönderimsellik üzerine temellidir. Bir gönderim ögesi art gönderimsel olarak kullanıldığında daha önceki metin parçasındaki bir şeyle anlam ilişkisine girer. Bu gönderim maddesini yorumlanabilir kılar. Art gönderimli ifadenin seçiminde metin türü ve söylem yapısı önemli rol oynar. *Ali, bütünlemeye kaldı. Bu durum O'nu çok üzdü.* İfadesinde *O* gönderim ögesinin anlamsal yorumu olan *Ali* kendinden önce geldiği için bu bir art gönderimdir.

Anlamsal yoruma eriştirici unsurun gönderim ögesinden sonra geldiği gönderimler de vardır. Bunlara ön gönderim denir. *O'nun güzelliği dillere destandı. Çok güzel kadındı Ayşe çok* ifadesinde ise *O* gönderim ögesinin anlamsal yorumu olan *Ayşe*, **gönderim ögesinden sonra geldiği için bu bir ön gönderimdir.** Gönderimler *kendi, kendisi* gibi dönüşlülük adıları yoluyla yapılabileceği gibi bağımlı gönderim öğeleri adı verilen şahıs ve iyelik ekleri yoluyla da yapılabilir.

Çağrışımlar bizim uzun dönem hafızamızda depolanan bilgimiz üzerine temellidir ve dolaylı art gönderimlerin kullanımını ve yorumlanmasında önemli bir rol oynarlar. “*Kar üstüne*

parmağından üç damla kan düştü. *Beyaz üzerinde kırmızı güzel durdu, diye düşündü.*” ifadesinde *beyaz* ve *kırmızı* karın beyaz, kanın kırmızı olduğu bilgisi üzerine temellidir. Dolaylı art gönderimin genel özelliği açık bir öncülünün olmamasıdır. Semantik dolaylı art gönderimin kullanımı ve yorumlanması mental sözlükteki bilginin etkinleştirilmesine bağlıdır.

Halliday (1985) **bağlayıcı ifadeler**in dört türünü sıralamıştır: 1) Bağlaçlar (conjunctions): Aynı statüye sahip şeyleri bağlar (*ve, bir de, ilaveten* gibi), 2) Seçim sağlayanlar (disjunctions): Başka statülere sahip şeyleri bağlar (*veya, diğer tür* gibi), 3) Ters yöne bağlayanlar (contrajunctions): Aynı statüye sahip; fakat metin dünyasında birbiriyle uyumsuz veya bağdaşmaz görünen şeyleri bağlar (*fakat, ama, bununla birlikte, yine de* gibi), 4) Bağımlı hâlde bulunanlar (subordinations): Birinin statüsünün diğerine bağlı olduğu şeyleri bağlar (*çünkü, böylece, bu sebeple* gibi). Bağımlı hâlde bulunan bağlayıcılar cümleler arasında nedensel ilişkiler kurabilirler. Neden ilişkisi iki cümle parçası arasında bağdaşıklık bağı kurulabilir ve *sonucu olarak, için* gibi bağlaçlar yoluyla ifade edilebilir. *Daha doğrusu, yerine* gibi bağlaçlar yoluyla bir düzeltme; ***bu arada, sırası gelmişken, aklımdayken*** gibi bağlaçlar yoluyla ifade yönü değiştirme; *örneğin, mesela, söz gelimi* gibi bağlaçlar yoluyla önce söylenenleri örnekleme; ***başka bir ifadeyle, yani*** gibi bağlaçlar yoluyla önce söylenenleri açıklama; *her neyse* gibi bağlaçlar yoluyla önce söylenenlerden başka bir konuya geçme; *özellikle* gibi bağlaçlar yoluyla özelleştirmeler yapma; *dediğim gibi, devamlı, yine* gibi bağlaçlar yoluyla önce söylenenleri sürdürme; ***kısacası, özetle*** gibi bağlaçlar yoluyla önce söylenenleri özetleme söz konusu olabilir ve bu yolla metinsel bağdaşıklık kurulabilir.

Değiştirme yerine koyma şeklinde olduğunda ***onun yerine, tersine*** gibi bağlaçlar; eksiltme şeklindeyse *bunun dışında* gibi bağlaçlar; seçimlik ise, *başka şekilde, başka tür* gibi bağlaçlar yoluyla bağdaşıklık kurulabilir. Arttırmanın çeşitli türleri vardır. Yine, karşılaştırmacı; nedensel koşullu bağlayıcılar da vardır. Bağlaçlar, aşamalar arasındaki farkı, devamsızlığı vurgular.

Metinde, bazı durumlarda, bir şey, yerine başka bir biçimin kullanımıyla silinebilir. Buna değiştirim denir. **Değiştirim**, yer tutma aygıtı olarak hizmet eder. Başka bir anlatımla, **değiştirim, bazı metin öğelerinin yinelenmesinin önüne geçilmesi için bu öğelerin daha küçük birimlerle değiştirilmesidir**. Değiştirim ögesi, kimi zaman bir adın kimi zaman bir eylemin kimi zaman bir cümle parçasının veya cümlenin kimi zaman da cümleden daha büyük metin birimlerinin yerini alabilmektedir. Değiştirim, değişik bir terim kullanma yoluyla metindeki önceki unsura gönderimde bulunur. ***Öyle, böyle, şöyle*** gibi terimler sıklıkla bu amaçla kullanılır. Söz gelişi, Yaşar Kemal’in, *Tanyeri Horozları* adlı romanından alınmış aşağıdaki parçada değiştirim ögesi *öyledir* metinsel bağdaşıklık sağlamıştır.

“Uyyy,” dedi Sultan, “yatak da var içinde. Padişah odası gibi.”

“Öyledir,” dedi sivri burunlu adam, “bizim *vapurumuz* yenidir. ***İngiliz malıdır, sağlamdır.***” (s. 210)

İngiliz malıdır, sağlamdır ibaresinde özne daha önceki cümlede verildiği için (*vapur*) eksiltmiştir. Böylece bu parçada değiştirim, ön gönderim, art gönderim ve eksilti yoluyla bir bağdaşıklık sağlanmıştır.

“O da iyi kalpli, sevecen, yakışıklı ve zengin birini mi istiyor?”

“-Evet” (***iyi kalpli, sevecen, yakışıklı ve zengin biri***)

Yinelemeler de bağdaşıklıkla önemli aygıtlarındandır. Yineleme, unsurların aynen yinelenmesi şeklinde olabileceği gibi, kısmî yineleme şeklinde de olabilir. Söz gelişi, Yaşar Kemal'in *Tanyeri Horozları* adlı romanından alınmış parçada *Allah'ın yeryüzüne koyduğu bir cennet. Cennetin tıpkısı.* (, s. 209) cümlelerinde bağdaşıklık yineleme, artgönderim ve eksilti ile sağlanmışır.

2- Tutarlılık (ÖNEMLİ!)

Metni metin yapan ölçütlerden biri de tutarlılıktır. Metinlerin ortak niteliği bağlantılılık göstermeleridir. Bu bağlantılılığı en iyi açıklayan şeylerden biri tutarlılıktır. **Tutarlılık, mental bir olgudur.** Dil kullanıcısı, tutarlılığı metindeki farklı bilgi birimlerini birleştirerek kurar. Tutarlılık, yüzey yapı altında yatan *Metinsel Dünya*'nın birleşenleriyle ilişkilidir. Bu birleşenlerden en önemli ikisi; kavram ve ilişkiler biçimidir. Kavram, zihinde az veya çok birlik ve uyumla toparlanabilen veya harekete geçirilebilen bir bilgi biçimi olarak tanımlanabilir. İlişkiler, bir metinsel dünyada birlikte görünebilen kavramlar arasındaki bağlantılardır.

Tutarlılık kavramı gerek metin dilbilimi gerekse ruh dilbilimdeki metin ve söylem kuramlarında önemli bir yere sahiptir. Bu çalışmalar, dilbilimsel bir nesne olarak bir metnin yapısı ile onun bilişsel sunumu ve metin üretim ve anlama süreci arasındaki bağlantıyı belirlemeyi amaçlar. Dilbilimsel yüzey kod ve anlamın sunumu arasındaki ilişki önemli bir konudur. **Tutarlılık, bir metindeki anlamların kurulması ve geliştirilmesi yoluyla ilgilenir; kavramlar, kavramlar arasındaki ilişkiler, dış dünyayla ilişkiler gibi. Birbirini izleyen cümlelerin bir bütün olması için metinsel tutarlılık gerekir. Metinsel tutarlılık bir mantık ilişkisine dayanır.** Çok farklı tutarlılık ilişkileri vardır: **Neden-etki, şart, benzerlik, zıtlık, katkı, zarar gören beklenti, zaman silsilesi, işleme vb.** Bir metindeki tutarlılık yapısı, metindeki her yeni cümle ya da cümle parçasının yorumlanmasından sonra, bir önceki cümlelerin ya da önceki herhangi bir cümlelerin sunuluşuna bağlanmasıyla bölümsel tutarlılık ve dil kullanıcılarının metin parçacıklarından yola çıkarak oluşturmayı denedikleri bütünsel konuya (theme/topic) göre her yeni cümlelerin metnin bütünüyle kurduğu mantıksal ilişki doğrultusunda bütüncül tutarlılık olmak üzere iki düzeyde ortaya çıkar (Uzun 1995: 111).

İlişkisel tutarlılıkta tutarlılık ilişkileri iki metin parçasını birbirine bağlayan ilişkilerle ilgilidir; neden-sonuç, sorun-çözüm gibi. Bunlar yeni **mental yüzeyler kuran dilbilimsel ifadelerdir.** Bağlaçlar (çünkü, bu yüzden, ancak, fakat...) bazı kalıp ifadeler zihnimizde anlamı kurmamıza yardımcı olan **mental yüzeyler** oluşturur.

Neden-sonuç → “Yağmur yağdı, bu yüzden ıslandım.”

Sorun-çözüm → “Arabam bozuldu, tamirciye götürdüm.”

Metin-sözdizimsel tutarlılığın temel ilkelerinden biri, birimlerin çizgisel sunum içerisinde birbiriyle düğümlenmesidir. Bu genellikle ilk cümledeki birimlerin bir sonraki cümleye taşınmasıyla gerçekleşir. Bilinmeyen birimle bilinen birimin belirli bir çizgisel sunum içerisinde yer almaması durumunda, metnin anlamsal bütünlüğü bozulur. Metinlerde neden-sonuç bağlantısı, genellikle *ve böylece, bunun için* benzeri bağlaçların kullanılmasıyla belirir.

Konu devamlılığı ve zaman devamlılığı da metinsel tutarlılık açısından gereklidir. Olay veya durumlara bakmanın bir yolu onların zamanda düzenlenmesidir. Bununla birlikte ardışık

cümleler nedensellik gibi bir bağıntıyla bağlandıklarında zaman değişimleri tutarlılığı etkilemez. Öyküleyici metinlerde, paragraf, bölüm gibi parçalar arasındaki büyük sınırlar, konu zincirinin kırılmasına ve yeni gönderimsel öğelerin ortaya çıkmasına neden olur. Bu durum beraberinde zaman, yer, hareket, kiplik, bakış açısı gibi değişiklikleri de getirir.

3- Bilgisellik (Informativity)

Bilgi genellikle, bir bilgi toplumunun paylaşılan inançları olarak tanımlanır. İki kişi aynı bilgi topluluğunun üyesiye, bu kişiler söz konusu topluluğun bütün genel bilgisini paylaşır. Bir metin, bilgisellik açısından değerlendirilirken daha **genel mi yoksa daha özel mi bir bilgi taşıdığına, daha çok somut mu yoksa soyut mu bilgi taşıdığına; metinde yer alan bilginin gerçeklik durumuna; yani daha fazla veya daha az kurgusal veya gerçek dünyayla ilgili bilgi taşıdığına**, bilginin nesnelere (insanlar, hayvanlar, bitkiler, doğa, nesnelere vb. olabilir); taşıdığı bilgiye bakılır. Edebî metinlerde çok sayıda **metafor, ironi, deyim** olması anlamayı zorlaştıran önemli etkenlerdir. Anlama ulaşmak için okuyucunun özel bir gayreti gerekir. Bilimsel metinler ise, açık ve anlaşılır metinlerdir ve grup bilgisine sahip kişiler için anlama erişme kolaylığı sağlar.

“Güneş doğudan doğar.” **Değerlendirme:** ortak bilgi, bilgisel değeri düşük, herkesçe bilinir, yeni değil.

“Modern insan yalnızlıkla kuşatılmıştır.” **Değerlendirme:** Soyut, felsefi ve tartışmalı bilgi

“Ejderhalar yüksek dağların ardında yaşarlar.” **Değerlendirme:** Kurgusal, gerçek dünyaya ait olmayan ama yine de anlamlı bilgi.

4- Metinlerarasılık

Metin, metinlerin oluşturduğu bir ağın yalnızca bir düğümüdür ve metin içindeki her cümle, her parça bir diğerine gönderimde bulunur. Metinlerarasılıkta belli bir metnin katılımcılarınca diğer metinlerdeki bilgi kullanılarak üretim veya kabulü söz konusudur. İki metin arasındaki arabuluculuk diğer metindeki bazı noktaları yineleme, özetleme, açıklama veya değerlendirme biçiminde olabileceği gibi diğer metindeki bilgiyi kabul etmeme, eleştirme biçiminde de olabilir. Metinlerarasılık bilgi konusunda olabileceği gibi bilginin aktarımı konusunda da olabilir. Metinler arasındaki bilgi, görüş, düşünce benzerlikleri veya ayrılıkları yanında; bilgi aktarılırken kullanılan sözcükler, cümle türleri arasındaki ilişkinin de dikkate alınması gerekir.

Gérard Genette metinlerarasılıktan daha kapsamlı bir terim olarak *transtextuality* ‘ötemetinsellik’ terimini teklif etmiş ve beş alt tür sıralamıştır. Genette’ye göre: 1) **Bir metin diğer metinlere ima yollu gönderimde bulunabilir.** Diğer metinlerden alıntı veya intihal yapılabilir ki buna *intertextuality* ‘metinlerarasılık veya arametinsellik’ adını vermiştir. 2) Bir metnin temel yapısı dışında kalan ve onu çevreleyen başlıklar, önsözler, dipnotlar, ithaflar, notlar, resimler, kapak düzenlemesi vb. gibi unsurlar arasında bir ilişki olabilir ki buna *paratextuality* ‘yanmetinsellik’ adını vermiştir. 3) Bir metin belli bir türün parçasıdır ve bu metnin düzenlenmesinde aynı türdeki diğer metinler arasında düzenleme açısından bir ilişki olabilir. Buna da *architextuality* ‘önmetinsellik’ adını vermiştir. 4) Bir metin diğer metinlerle ilgili açık veya kapalı bir eleştirel yorum taşıyabilir ki bu tür bir ilişki *metatextuality* ‘üstmetinsellik’ olarak adlandırmıştır. 5) Bir metin önceki metin üzerine kurulmuş olabilir;

fakat onu değiştirmiş, geliştirmiş, genişletmiş, daha ayrıntılı hale getirmiş olabilir ki buna da *hypotextuality/hypertextuality* ‘altmetinsellik/ilerimetinsellik’ adı verilir (Chandler 2002: 204).

Ödev: Aşağıdaki cümleleri metinlerarasılık bağlamında değerlendirin.

“Yaş otuz beş! yolun yarısı eder. / Dante gibi ortasındayız ömrün.”

“şimden girü çarşıda, bazarda ve dahi mektepte İngilizce’den başka bir dil konuşulmaya.”

“Benim adım kırmızı, ama proje deadline’ı daha da kırmızı.”

“Ne içindeyim kampüsün ne de büsbütün dışında.”

5- Durumsallık (Situationality)

Durumsallık bir durumla ilgili metin oluşturma sorunuyla ilgilidir. Bu nedenle toplum dilbilimsel ve edimbilimsel bilgi gerektirir. Her kavram, kavramın anlamını belirleyen içkin bilgiyle ve kavramın belli durumlara göre kullanımını yansıtan durumsal bilgiyle ilgilidir. Durumsallık için önemli iki terim durum denetleme (SITUATION MONITORING) ve durum yönetme (SITUATION MANAGEMENT) terimleridir. Durum denetleme sorun çözmeye benzer. Metin üreticisi beklenmeyen bazı nesne ve olaylara dikkat eder ve onları metnin odağı yapar. Tiyatro sahnesinde birinin “**Yangın var!**” demesiyle şu an sınıfta birinin “Yangın var!” demesi arasındaki fark durumsallık örneğidir. Aynı şekilde “**pavyon**” sözcüğünün Türkiye’de ve Azerbaycan’da farklı anlamlar taşıması da kavramların durumsal ve kültürel (sosyolinguistik) bağlama göre değiştiğini gösterir.

6- Amaçlılık (Niyet)

Her metin bir amaca hizmet eder. Kurmaca metinlerde, ayrıca, kurmaca kişilerin ayrı ayrı amaçlarından söz edilebilir. Bu amaçlar da çoğu kez, metin kurucunun amacıyla ilişkilidir. Bilimsel metinlerde ise, kurmaca kişiler söz konusu olmadığı için, yalnızca metin kurucunun amaçlarından söz edilebilir.

“Bu kasabadan bir gün mutlaka gideceğim.”

“Bu çalışmanın amacı, sosyal medya kullanımının akademik başarı üzerindeki etkisini incelemektir.”

“Sadece bugün %50 indirim!”

7- Kabul Edilebilirlik

Bağdaşıklık ve tutarlılık metin merkezli ölçütlerken niyetlilik verici (yazar/konuşmacı) kabul edilebilirlik ise, alıcı (okuyucu/dinleyici) merkezli ölçütlerdir. Kabul edilebilirlik, metnin alıcısıyla ilgilidir. Metin üreticisi metni belli amaçlarla üretir, alıcının kabul etme isteği önemli ve gereklidir. Alıcı ve verici pragmatik iş birliği ilkesiyle bağlanmak zorundadır. Bu nedenle niyetlilik ve kabul edilebilirlik ciddi bir pragmatik bilgi gerektirir.

“Bu kremi kullananların %90’ı ilk haftada farkı hissediyor.” (Amaç: ikna, ürün satışı)

“Burası biraz soğudu.” bağlama göre anlamı değişir.

Öğrencinin devamsızlık dilekçesi: “Hocam naber, birkaç gündür okula geledim, aslında gelebilirdim ama yine de kısmet değilmiş. Devamsızlığımın dikkate alınmamasını rica ediyorum.” (kabul edilebilirlik açısından sorunlu)

Doktorun hastaya cevabını kabul edilebilirlik yönünden değerlendirin:

“MR görüntülemeye L4-L5 disk herniasyonu ve nöral foramen daralması mevcut”

Alternatif: “Bel fitiğiniz var. Sinire baskı yaptığı için ağrı hissediyorsunuz.”

METİN ÖRNEĞİ ve METİN ANALİZİ

Horoz ile Tilki

Görmüş geçirmiş, anasının gözü bir horoz
Tünemiş bir ağacın dalına.
Kurnaz tilki, sesini yumuşatarak, ona
Dedi ki: "Kardeşçığım, artık dostuz;
Barış oldu hayvanlar arasında.
Müjde getirdim sana, in de bir öpüşelim;
Ama Allah aşkına oyalanma;
Çünkü bilirsin ya, başımdan aşkım işlerim.
Oysaki siz serbestsiniz daima,
İşleri düşünemeye bilirsiniz;
Hem artık siz yardım da ederiz.
Ama, kuzum, in de aşağıya bir
Doya doya öpeyim gözlerinden"
"Kardeşim" dedi horoz, "Bu mutlu haberinden
Daha güzel bir haber almazdım şüphesiz.
Bu nefis
Bu mutlu haberinden.
Üstelik bunu senden öğrenmekle
Sevincim iki kat oldu. Ama, dur hele.
Bunu müjdelemek için olacak,
Bak iki tazı geliyor koşarak"
Hızlı da koşuyorlar; haydi ben ineyim de
Hep birden öpüşelim tazılar geldiğinde.
"Hoşça kal " dedi tilki, "Yolum biraz uzunca,
Kutlarınız bu barışı yeniden buluşunca."
Çabuk toplayıp tası tarağı,
Külhani bir anda tırmandı dağı.
Bir iş çıkmamıştı numarasından.
O sırada çalının arkasından,
İhtiyar horoz kıs kıs gülüyordu.
Oyunbazı oynatmak pek tatlı oluyordu.

La Fontaine'den çeviren; Orhan Veli Kanık

ANALİZ (Eksik analiz, nelerin eksik olduğunu düşünebilirsiniz)

Bağdaşıklık ve tutarlılık metin merkezli iken amaçlılık ve kabul edilebilirlik alıcı ve verici arasındaki ilişkiyle ilgilidir. Amaçlılıkta verici, kabul edilebilirlikte ise, alıcı davranışları önem kazanır. *Horoz ile Tilki* fablında metin kurucusu bir amaç taşıdığı gibi bu amaca bağlı olarak kurmaca metindeki eyleyenlerden verici (tilki) de bir amaca sahiptir. **Metin içindeki verici ve alıcı amaçları birbirleriyle uyuşmamaktadır (birbirine zıttır)**. Alıcı, vericinin amacını sözleriyle farklı bir yöne çevirebilmiştir. Bunda onun kişisel özelliklerinin önemli payı vardır.

Tilkinin amacı bir ağaç dalına tünemiş olan horozu aşağıya indirmektir. Çünkü tilki ağaca tırmanamaz ve horoza ulaşması için horozun aşağı inmesi şarttır. Bu amaçla nezaket stratejilerini kullanır ve horozu kandırmak için bir bildirimde bulunur. Burada eski bilgilerimizden tilkinin kurnaz olması ve sesini yumuşatmasına bakarak horozu kandırmak için bir oyun plânladığını sezebiliriz. **Tilkinin horoza bildiri “hayvanlar arasında barış olduğu”dur. Tilki, neden böyle bir bildirimde bulunmuştur?** Horoz ve tilkinin birbirine düşman hayvanlar olduğu bilinmektedir ve tilki sürekli olarak horoza tuzaklar kurma peşindedir. Bunun için tilki horozun bu bildirim (“Artık barış olmuştur ve kucaklaşma zamanıdır.”) olmadan aşağı inmeyeceğini ve korunaklı olan ağaçta kalacağını bilmektedir. Tilki ayrıca horoza bir yardım sözü vererek kardeşlik duygularını pekiştirmeye çalışmaktadır. Alıcı durumunda olan horoz, görmüş geçirmiş ve anasının gözü olduğu için, tilkinin **bu sözlerini kabul edilebilir bulmaz** ve ona yine tilkinin kullandığı bir nezaket stratejisiyle karşılık verir: “Aşağıya inecektir; ama koşarak gelmekte olan iki tazının olayların geçtiği yere ulaşmasını beklemek koşuluyla.” Burada horoz sözleriyle durumu tersine çevirmeyi başarır. Mademki barış ilân edilmiştir, o halde düşman olan tilki ile tazının da barışması gerekir. Tilkinin artık can düşmanı tazıdan kaçmasının da bir gereği yoktur. Tilkinin sözlerinin yalan olduğu horozun sözlerinden sonraki tavrıyla açığa çıkar ve tilki oradan hızla uzaklaşır.

Metinde dikkat çekici nokta kurmaca alıcı ve vericinin nezaket stratejilerini kullanmayı hiçbir zaman bırakmamış olmalarıdır. Metin kurucusu ise, metnin anlaşılması için yeterince bilgi vermiş, **açık ve anlaşılır biçimde durumu** ortaya koymuştur.

Olaylar, zaman akışı içinde oluş sırasına göre akmaktadır. Dinleyici, konuşmacının yanlış bildirimine yine bir yanlış bildirimle karşılık vermektedir: Tilki “barış ilan edildi” biçiminde yanlış bir bildirimde bulunmakta, bu yanlış bildirimde horoz da “iki tazının koşarak gelmekte olduğu” yanlış bilgisiyle karşılık vermektedir. Burada katılımcıların toplumsal durumunda bir değişiklikten de söz edilebilir. Tilki, hayvanlar dünyasının en kurnaz hayvanı olarak bilinir. Oysaki burada horoz ona üstün gelerek tilkinin bu toplumsal durumunu sarsmıştır diyebiliriz.

Tilkinin amacı horozu ele geçirip yemektir. Bunun için onu ağaçtan indirmeye odaklanmıştır. Horoz ise, tamamen kurtuluş amacıyla tilkinin oradan uzaklaştırılmasını hedeflemiştir. Horoz, tazıların hızla koşarak geldiğini söylemeden tilkinin isteğine olumsuz yanıt verebilirdi. Bu durumda tilki mekân terk etmezdi. Horoz en sonunda ağaçtan inmek zorunda kalabilir ve tilkiye yakalanabilirdi. Bu yüzden horoz, tilkiyi oradan uzaklaştırmayı tercih etmiş ve tilkinin düşmanı “tazıların hızla koşarak gelmekte oldukları” yanlış bilgisini vermiştir. Horoz, tilkinin verdiği bilgiyi kabul etmezken tilki horozun verdiği yanlış bilgiyi kabul ederek oradan uzaklaşmıştır.

Horoz ile Tilki metnin etkileyiciliği, horozun sözün gücünü kullanarak kurnazlığıyla ün yapmış tilkiyi alt etmesinde yatar. Burada bir ontolojik metafor da saklıdır. Metnin derin yapısında saklı mesaj ise, ‘insanların söz gücüyle alt edilmesi zor kişilerin/güçlüklerin üstesinden gelebilecekleri’ şeklinde belirlenebilir.

Ödev

Aşağıdakilerden hangisi/hangileri metin değildir, neden?

a) *Secde-fermâ-yı melek zât-ı mükerremsin sen*

Bildiğin gibi değil cümleden akvemsin sen

Hoşça bak zâtına kim zübde-i ‘âlemsin sen

Merdüm-i dîde-i ekvân olan âdemsin sen (Şeyh Galib)

b) *Ne yazık ki fazla kitap okuyamadım. Kurstaki arkadaşlar teklifi reddetti. Hiç kimse tatil günleri evde kalmak istemez.*

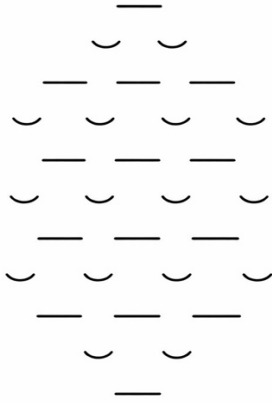
c) “Burada sigara içmek yasak.”

d) Dikkat! Köpek var.

e) 不是苦恼太多，只是我们不懂生活；不是幸福太少，只是我们不懂把握¹

f) Karnabaharın yapraklarını ayırarak yumuşayana kadar haşlayalım. Tencerede tereyağını eriterek unu 1-2 dakika kavuralım. Ardından haşlanmış karnabaharlarla birlikte suyu da ilave edelim. Biraz pişirdikten sonra süt ekleyerek bir taşım kaynatalım. En son tuz ve baharatları atarak ocağı söndürebiliriz.

h) Balıkların Akşam Şarkıları

¹ Sıkıntı çok fazla olduğundan değil, sadece hayatı anlamıyoruz; mutluluk çok az değil, sadece biz onu elde etmeyi bilmiyoruz.

Ödev

Aşağıdaki metin parçalarını bağdaşıklık açısından inceleyin:

-1-

Bir de bu zamanlar, gene Çukurovada, belki başka yerlerde de böyledir, gene karayılanlar nar bahçesinde kavlarlar. Kavlamak sözünü her yerde bilmezler, bu yılanın deri değiştirmesi demektir. Yılan önce ağacın altına ağır ağır akarak gelir, yukarda dallar pembe narları götüremez, uzun kapkara bir yilandır bu. Çukurovada karayılan öldürmek büyük günahdır. Çukurovada karayılan öldüren lanetlenir. Ağacın altına gelen karayılan önce iki kat olur, sonra açılır açılır kapanır. Ardından da üç büklüm olur, açılır açılır kapanır. Sonra bir top olur, ıslık gibi, inler gibi sesler çıkarır, kapanır, açılır, tortop olur, gerilir, inanılmaz sesler çıkarır. Toparlanır gerilir, toparlanır gerilir. Bu çok uzun sürer. Bir yaratık bu kadar acıya nasıl dayanır, bunu anlayabilmek zor. Onun için Çukurovalılar acı dolu değişimlere yılanın kavlaması gibi derler. Kıvrılırken, ıslık gibi acı, ağlamsı sesler çıkarırken yılan birden susar, yere serilir, ölü gibi upuzun yere yatar, biraz sonra da belli belirsiz seğirir gibi eder, usulden akmaya başlar, biraz akar, birazcık ilerledikten sonra durur, orada yatar. Gidip başından, kuyruğundan, neresinden tutarsanız tutun kaldırın, yılan ölü gibi cansızdır, hiçbir şey yapamaz ve yılanın az arkasında, kıvrandığı yerde yılan uzunluğunda upuzun bir kav kalmıştır. Kav saydamdır, yattığı yerde öyle cansız epeyi bir süre kalan yılan kendine gelir, gene belli belirsiz, usulden akarak otların arasında yiter gider. (Yaşar Kemal, Tanyeri Horozları, s. 309)

-2-

Elinden tuttu Sultanı kaldırdı. Elini usulca onun omzuna attı:

“Anlat hele senin düşü Zarifeyi, her gece bir yığın düş mü görüyordu?”

“Sabah erkenden başlıyor, kimi günler gece yarısına kadar gece gördüğü düşleri anlatıyordu. Biz gidiyoruz ya çocuklarımız gelecek. Zarifenin her düşü bizim çocukların ölmediklerini, Safiyenin Osman gibi geleceklerini ayan beyan söylüyordu.

.....

Vapurda, bir gün sonra Sultanın dili bir açıldı bir açıldı, her sabah Zarifenin düşlerini öylesine canı yürekten anlatıyordu ki, Nişancı kendisini kaptırıyor, oğullarının yakında askerden döneceklerine o da Sultan kadar inanıyordu. “Belki de biz adamıza varmadan onlar adada olurlar, belki de,” diyordu.

“Olacaklar,” diyordu Sultan.

“Olacaklar,” diyordu Nişancı.

“Neden ki dersin, bizim çocukların künyeleri geldi ya, o künyeler ölü, şehit künyeleri değil. O künyeler onların esir düştüklerine ait künyelerdir. Şimdi onlar Rusyada yaşıyorlar. Diyolar ki Rusyada bugünlerde büyük karışıklıklar çıkmış. Rusya altüst olmuş, onun için de Rusların bizim çocukları bırakmaya eli değmiyormuş. Zarifenin düşleri, iyi yorumlarsan doğru. Hepsi de dosdoğru. Hele içlerinde biri var, mavi kartal olup mavi bulutların içine giren, mavi denizin üstünden uçarak gelip karşı mavi kayalıkların üstüne konan.”

Kartalların üçü de kayalıkların üstüne konmuşlarmış, kanatlarını açıp açıp kapatıyorlarmış. Kanatlarını her açıp kapattıkça yöreye top top kıvılcımlar saçılıyormuş, saçılan kıvılcımlar da

üç koldan çağlayarak cevizin altına kadar bizim üstümüze akıyormuş, Kartalların kıvılcımları akmışmış akmışmış, cevizin altı da masmavi bir deniz kıyısı olmuşmuş. O mavi öyle mavi, öyle maviymiş ki bütün dünya maviye kesmişmiş. O ışıktan mavi denizin üstünde ışıktan üç tuvana mavi delikanlı gözükmüşmüş. Üçü de üç koldan üç kıvılcım çağlayanının önünden gelmişler gelmişlermiş, cevizin altında durmuşlarmış. Sultan da kıvılcımlanan mavi ışıktanmış, çocuklarını görünce delikanlıların üçüne birden sarılmışmış. Sultandan da kartal kanadı çıkmışmış. Dördü birden kol kola girmişmiş, kanatlarını açmışlarmış, çocuklar da... Dördü de dört koldan göğe ağmış uçarlarken, dördü dört yerden bağırıyormuş, yakında döneceğiz, yakında yakında... (Yaşar Kemal, Tanyeri Horozları, s. 206, 211, 212)

-3-

“sonra güldürünün hangi araçlarla gülmeye yol açtığını inceleyeceğiz; bu araçlar davranış ve konuşmadır. Davranışların gülünçlüğü nasıl, en iyinin en kötüyle ve tam tersine en kötünün en iyiyle benzeleştirilmesinden, yanılarak şaşırtmadan, olanaksızdan, doğa yasalarının çiğnenmesinden, ilişkisiz ve neden-sonuç bağlantısı olmayan şeylerden, kişiliklerin aşağılanmasından, gülünç ve kaba pantomimden, uyumsuzluktan ve en az değerli şeylerin seçilmesinden doğduğunu göstereceğiz. Daha sonra, sözel gülünçlüğü nasıl değişik anlamlara gelen benzer sözcüklerle, benzer anlamlara gelen değişik sözcüklerin iki türlü anlaşılmasından, gevezelikten ve yinelemeden, söz oyunlarından, küçültmelerden, telaffuz yanlışlıklarından ve kabalıklardan doğduğunu göstereceğiz...” (Umberto Eco, Gülün Adı 1986: 528)

Hazırlayan:

Dr. Mehmet Yeşilkaya

Metin dil bilimi dersi öğretim görevlisi